

Památka Katyně po obou stranách Slezska

Mečislav Borák

In: *Z pamięci ku przyszłości*. Rydułtowy, Urząd Miasta Rydułtowy 2007, s. 107-126.

ISBN 978-83-907476-6-8 (polský překlad).

Obyvatele Slezska spojují nejen staletí společného obývání malebné krajiny, jejíž *genius loci* nepochybně ovlivnil svéráznou „slezskou duši“, o níž tak poutavě hovoří básníci. I když bylo Slezsko ve své historii už mnohokrát rozbito a znovu slepeno do různých státních celků, zbyly zde společně prožité osudy, jež i po letech pojí Slezany bez ohledu na státní a jiné hranice.

Chtěl bych ve svém příspěvku ukázat, že takovým spojovacím prvkem mohou být i tragické okamžiky dějin, k nimž patřil katyňský zločin z let druhé světové války. Není zajisté zapotřebí zrovna v Polsku vysvětlovat příčiny a průběh povraždění více než dvaceti tisíc důstojníků polské armády a policistů, mezi nimiž byla i většina sboru Policie Slezského vojvodství. Právě před několika dny se připomínalo výročí napadení Polska Sovětským svazem ze 17. září 1939, které vytvořilo podmínky pro realizaci toho zločinu. Zároveň to byl důvod k zamyšlení nad tím, že pachatelé zločinu – příslušníci sovětské policie a politické vedení tehdejšího Sovětského svazu, které o zavraždění Poláků rozhodlo, nebyli nikdy potrestáni. Přestože už za Gorbačova přiznal Sovětský svaz svou odpovědnost, dnešní Rusko ji odmítá přijmout, zpochybňuje i charakter zločinu a nechce jej uznat za zločin proti lidskosti. A to je o důvod více k tomu, abychom si připomenuli, jak tento zločin ovlivnil osudy obyvatel Slezska po obou stranách dnešní státní hranice. Budeme při tom vycházet z výsledků historického výzkumu problematiky katyňských obětí, který už téměř před dvaceti lety započal ve Slezském zemském muzeu v Opavě. A uvedeme i některé české či československé souvislosti katyňského zločinu, které v Polsku zůstaly poněkud stranou pozornosti.

Na rozdíl od Polska je v české společnosti obecné povědomí o katyňské problematice bohužel dosud mnohem menší, než by si to význam tohoto tématu zasluhoval. Proto zde někdy vzbuzuje údiv už samotná informace o tom, že mezi oběťmi Katyně byli též Poláci z českých zemí. Způsobila to mj. okolnost, že území Těšínského Slezska (především jeho část zvaná Zaolzí, tvořená někdejšími politickými okresy Fryštát a Český Těšín), odkud pocházela většina obětí, bylo za války odtrženo od okupovaných českých zemí a začleněno přímo k Německé říši, což značně oslabilo vazby s vnitrozemím. Téměř půl století falšování a zakrývání pravdy o Katyni v době komunistického režimu pak uvedlo takřka v zapomenutí i fakta, jež byla v době Protektorátu Čechy a Morava veřejně známa. Většina české společnosti tehdy pokládala zprávu o Katyni spíše za německý trik, jehož cílem bylo zakrýt vlastní zločiny. Postupně se však objevila i svědectví osob, jež navštívily místo zločinu.

Už v delegaci evropských spisovatelů, která na pozvání říšského ministerstva propagandy přijela do Katyně 20. dubna 1943, byl známý český básník a spisovatel František Kožík. Pracoval v té době jako redaktor pražského rozhlasu a členem delegace se stal na příkaz úřadu říšského protektora. Aby nemusel sloužit nacistické propagandě, snažil se ve svých člancích a rozhlasových reportážích vyhnout hodnocení zločinu, nicméně fakta skutečné pachatele jasně usvědčovala. I když později bojoval v pražském povstání proti okupantům, bylo jeho katyňské svědectví po válce pokládáno za projev

kolaborace a byl potrestán zákazem publikační činnosti na několik let. V roce 1952 se musel zapojit do propagandistické kampaně Sovětského svazu, jejímž cílem bylo zpochybnit výsledky šetření Kongresu USA ve věci katyňských vražd.

Češi a Slováci měli své zástupce i v mezinárodní komisi soudních lékařů ze 13 zemí Evropy, která pobývala v Katyni ve dnech 28. až 30. dubna 1943. Německé úřady pozvaly k účasti na exhumacích i profesora soudního lékařství na Karlově univerzitě v Praze Františka Hájka. Spolu s ostatními lékaři podepsal závěrečný protokol, podle nějž došlo k zavraždění polských důstojníků už na jaře roku 1940. Po návratu do Prahy toto stanovisko v řadě článků v protektorátním tisku potvrdil. Krátce po válce byl zatčen a dlouho vyšetřován pro podezření z kolaborace s okupanty. Je pravděpodobné, že měl na žádost sovětských úřadů po patřičné „převýchově“ svědčit pro sovětskou verzi zločinu před soudem v Norimberku, ale nakonec se vhodnějším adeptem na tuto roli stal bulharský lékař Mark Antonov Markov. Hájkovo nové svědectví zřejmě nebylo dost přesvědčivé. Ve své poválečné knížce o Katyni dával až příliš okatě najevo svůj souhlas se sovětskou verzí zločinu, a zjevný rozpor mezi svou válečnou a nynější výpovědí o Katyni vysvětloval neseriózností protektorátních novinářů. Protokol katyňské lékařské komise podepsal i František Šubík, profesor patologické anatomie na Lékařské fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, který v komisi zastupoval Slovenskou republiku. Byl za války šéfem zdravotnictví na Slovensku a proslul též jako básník a překladatel z polštiny. V obavách před pomstou odešel na konci války do Rakouska a Bavorska, ale americké úřady ho v létě 1945 vydaly do Československa. Vypověděl, že protokol podepsal pod nátlakem. Po odpykání mírného trestu pracoval jako obvodní lékař v Trnavě a v roce 1952 se mu podařilo uniknout do ciziny; usídlil se pak v USA.

Donedávna se vůbec nevědělo, že Češi měli své zástupce nejen v lékařské komisi a spisovatelské delegaci, které do Katyně svolali Němci, ale že jeden Čech byl i ve skupině zahraničních novinářů, pozvaných do Katyně v lednu 1944 sovětskými úřady. Měli se stát svědky ohlášení výsledků činnosti tzv. Burdenkovy zvláštní komise, zřízené s cílem zfalšovat důkazy o pachatelích katyňských vražd a svěst vinu na německé okupanty. Asi dvacetičlennou skupinu zahraničních novinářů ze spojeneckých států tvořili korespondenti především amerických, kanadských a britských tiskových agentur, rozhlasových společností a větších listů, a také několik diplomatů. Zmíněný Čech se jmenoval František Vašek a byl veden ve skupině amerických novinářů, neboť byl moskevským korespondentem exilových novin *New Yorké Listy*. Ve své reportáži o exhumacích v Katyni se striktně držel sovětské verze zločinu a podvržených důkazů, jež „usvědčovaly“ německé okupanty. Nebylo to nic výjimečného, neboť spojenecký tisk od počátku pokládal zprávy o Katyni za součást goebbelsovské propagandy nacistů, jejímž cílem je rozeštvat tábor Spojenců. Tento důvod rychle převážil nad nečetnými pochybnostmi o pachatelích zločinu. I když vedoucí činitelé západních spojeneckých mocností měli k dispozici pravdivé informace, počítali s podílem SSSR ve válce proti Německu a přistupovali k otázce Katyně zcela pragmaticky. Dobová americká propaganda se v této věci velmi podobala sovětské. Patří k trpké ironii dějin, že obyvatelé okupované Evropy byli prostřednictvím nacistické propagandy informováni o Katyni mnohem objektivněji, než občané USA a dalších západních demokracií ještě několik let po válce.

Zprávy o Katyni nepřinášeli jen lékaři, spisovatelé a novináři, ale též vojáci německé armády, kteří v rámci propagandistických akcí navštívili katyňské hroby. Známe dnes už několik takových svědectví. Jedno z nejzajímavějších poskytl v roce 1990 Stanislav Lorek z Českého Těšína. Za války sloužil u spojovací jednotky wehrmachtu, která opravovala telefonní linky podél železničních tratí v okolí Smolenska. Jeho

svědectví je unikátní v tom, že viděl katyňské hroby již 2. dubna 1943, tedy skoro dva týdny před tím, než Němci zprávu o hrobech vůbec ohlásili, a pouhé dva dny po tom, co exhumace započaly. Kromě zprávy německých úřadů nemáme z této doby žádné jiné svědectví. Hovořil rovněž s místními obyvateli v obci Gnězdovo, kteří mu potvrdili vraždění polských důstojníků na jaře roku 1940, a přes zákaz fotografování pořídil v Katyňském lese několik snímků. Je na nich dobře vidět dvojité zátarasy z ostatního drátu natažené kolem lesa a cesty vedoucí k hrobům. Už v září 1941 se údajně dověděl od správce pravoslavného chrámu ve Smolensku, že sovětská bezpečnost vraždila polské důstojníky. Uvěřil tomu ale až poté, co spatřil jejich hroby.

Teprve před několika lety se ohlásil Antoni Walica, Polák z Fryštátu na Zaolzí. Přijal německou volkslistu, aby zachránil obchod a pomohl rodině, jeho tři bratři byli za účast v odboji odvezeni do Auschwitz. Také on narukoval ke spojovací jednotce, která opravovala telefonní vedení poblíž železnice v okolí Smolenska. Šel se s kamarády podívat na odkryté hroby a viděl mrtvé srovnané v řadách na sobě jako herynky v bečce, jak to vídal ve svém obchodě. Viděl též lékaře, kteří prováděli pitvy exhumovaných těl. Vítr roznášel po lese polské bankovky z hrobů, jednu v hodnotě sto zlotých si schoval na památku a přinesl domů.

Dalších asi dvacet svědků, které se nám podařilo zjistit, pocházelo z řad polských vojáků a policistů, kterým se podařilo vyhnout sovětskému zajetí. Těšínské Slezsko bylo totiž obsazeno německou armádou hned prvního dne války. Nedlouho předtím rukovali ke svým jednotkám záložní důstojníci Polského vojska a začala rozsáhlá evakuace státních úřadů a institucí, k níž se od prvních hodin války přidával živelný útek obyvatel před frontou. Příslušníci Policie Slezského vojvodství a dalších bezpečnostních složek, často i s rodinami, směřovali po skupinách na východ, ke Lvovu. Ve městě a v jeho okolí už byly stovky uprchlíků ze Zaolzí, když Polsko napadla sovětská armáda. Mnoha z nich se podařilo vyhnout zajetí, jiní uprchli ze zajateckých kolon během transportu do táborů, nebo zatajili své důstojnické hodnosti a byli propuštěni na svobodu. Některým vězňům se dokonce podařilo dosáhnout propuštění z tábora v rámci výměny zajatců s Německem. Tak se už koncem roku 1939 dostaly na Zaolzí poměrně přesné zprávy o tom, jak se sovětské orgány vůči zajatým polským vojákům a policistům chovaly a kam je odvážely. Jména kolegů a přátel těchto svědků se později objevila na listinách pohřešovaných a zastřelených.

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit oběti tzv. katyňských zločinů, které pocházely z území dnešní České republiky, především ze Zaolzí, kde žije autochtonní polské obyvatelstvo. Do evidence obětí byly zařazeny osoby, které se na tomto území narodily, nebo tu v době vypuknutí války v září 1939 bydlely či služebně působily (většinou šlo o osoby, které sem přišly za prací po říjnu 1938, kdy bylo Zaolzí přičleněno k polskému státu). Týkalo se to i osob narozených či bydlících a působících v tehdy sjednoceném Těšíně bez ohledu na to, zda se jednalo o jeho dnešní českou či polskou část, což mnohdy ani nebylo možno přesně zjistit. Těšín jako středisko regionu byl sídlem správních orgánů včetně policie a vojska, ve městě byla posádka 4 pluku podhalanských střelců (4 psp). Do evidence tak byly zahrnuty i oběti z řad důstojníků trvale přidělených k této jednotce. Zrovna tak jsme v evidenci ponechali čtyři policisty, kteří sloužili na stanicích ve slovenských obcích Čierne, Skalité a Svrčinoviec, tehdy připojených k Polsku.

Výjimkou z tohoto územního kritéria je rovněž zařazení obětí, jež se hlásily k české národnosti, a přitom nepocházely z českých zemí, ale z Haliče, kde před válkou žila početná česká menšina. Domníváme se, že to k českým souvislostem Katyně patří. Podle statistik NKVD se v táborech pro polské zajatce hlásilo k Čechům asi šest zajatců, ale jmenovitě se nám zatím podařilo zjistit jen dva. Poslední výjimkou je zařazení čtyř

obětí, které se sice narodily a působily v Polsku, ale jejich rodiny dnes trvale žijí v České republice, účastní se činnosti Katyňské rodiny, a přejí si zahrnout své blízké do seznamu zdejších obětí. Tuto citovou vazbu musíme respektovat.

Časové kritérium je vymezeno okolnostmi katyňských zločinů, tedy počátkem sovětského zajetí po 17. září 1939 a povražděním zajatců v roce 1940. Osoby, které byly sovětským režimem popraveny či umučeny v gulazích už před válkou, nebo naopak později v jejím průběhu a po ní, vedeme jen v pomocné evidenci, neboť s naším tématem přímo nesouvisejí. Základem evidence je 479 dosud zjištěných obětí verifikovaných hřbitovními knihami, a dále skupina 55 osob s přesně nezjištěnými okolnostmi smrti, jež se dostaly do sovětského zajetí či vězení už na podzim roku 1939, a pravděpodobně patří k obětem téhož zločinu. Některá jména obětí z této skupiny byla již nalezena na seznamu Poláků povražděných na Ukrajině.

Oběti zajateckých táborů Kozelsk, Starobělsk a Ostaškov vedeme v evidenci podle míst, kde jsou pohřbeni, tedy Katyň (99 obětí), Charkov (32 obětí) a Mednoje (348 obětí). Pro účely analýzy bude však vhodnější rozdělit oběti na dvě části, tedy pojednat zvlášť o důstojnících polské armády a zvlášť o policistech.

Z celkem 131 důstojníků tvořili naprostou většinu 104 důstojníci v záloze, ze 27 důstojníků z povolání bylo 19 v aktivní službě, 7 ve výslužbě a 1 v domobraně. Podle hodností vysoce převažují podporučíci – bylo jich celkem 80, což odpovídá skutečnosti, že mezi oběťmi převažovali důstojníci v záloze. Dále jsme zaznamenali 23 poručíků, 16 kapitánů, 5 podplukovníků, 4 majory, 2 aspiranty i 1 rotmistra. Zajímavé je rozdělení hodností podle táborů; např. ve Starobělsku se nacházeli 4 z celkem 5 podplukovníků, i když zde byla umístěna jen třetina důstojníků ve srovnání s Kozelskem. Potvrzuje to zjištění, že tábor ve Starobělsku byl určen především pro důstojníky vyšších hodností. Necelá polovina důstojníků (59) patřila ke 4. pluku podhalanských střelců v Těšíně.

Z hlediska sociální skladby šlo výhradně o představitele inteligence. Kromě 27 profesionálních důstojníků bylo mezi důstojníky v záloze 44 učitelů, 11 inženýrů a techniků, 9 lékařů a veterinářů, 9 právníků a soudců, 8 různých státních a obecních úředníků, 7 důlních a hutních úředníků, 6 bankovních úředníků, 5 obchodníků a podnikatelů, a v 5 případech nebyla profese zjištěna. Toto zjištění jednoznačně prokazuje, že likvidací polských důstojníků chtěl sovětský režim významně poškodit polskou národní inteligenci, tak jak to od začátku války systematicky prováděl i okupační režim nacistů.

Podle místa narození pocházela zhruba polovina důstojníků z dnešního Polska (64 osob), jen o něco méně z území dnešní České republiky (55 osob), 5 důstojníků pocházelo z Těšína (bez rozlišení jeho částí); ve 4 případech nebylo místo narození zjištěno a 3 důstojníci se narodili v zahraničí (Pětikostelí v Maďarsku, Petrohrad v Rusku a Hliboké na Bukovině). Oněch 64 důstojníků narozených v dnešním Polsku pocházelo jednak z Haliče – 4 přímo z Krakova, další z okolí Limanowé, Nowého Sącze, Lvova, ale též z jiných oblastí, zvláště z okolí Bielska, Żywce, Těšína a z jiných míst Slezska. Celkem 40 důstojníků se narodilo v některé ze 28 obcí na Záolží – po 3 v Doubravě, Karvině, Svibici a Vendryni, po 2 v Dětmárovicích, Lazech, Stonavě a Těrlicku, po 1 v Dolní a Horní Suché, Dolním Žukově, Horní Lutyni, Kojkovicích, Konské, Koňakově, Lyžbicích, Marklovicích, Mostech u Českého Těšína, Mostech u Jablunkova, Návsí, Orlové, Petrovicích, Porubě, Ráji, Ropici, Rychvaldu, Třanovicích a Věřňovicích. Z celkem 15 důstojníků narozených hlouběji v českých zemích jich 6 pocházelo z Ostravy (z dnešních částí Moravská a Slezská Ostrava, Vítkovice a Michálkovice), 2 z Břeclavi, a po 1 z Prahy, Vysokého Mýta, Vilímova, Olšan na Šumpersku, Hranic na Moravě, Starého Dvoru u Domažlic a Grilovic na Moravě.

Podle místa bydliště, jež se většinou krylo s místem zaměstnání, jednoznačně převažují obce v Polsku (86 případů), v 18 případech šlo o Těšín, v 6 případech nebylo místo bydliště zjištěno. Z celkem 21 důstojníků bydlících v té době na Záolzí žili 3 důstojníci v Bohumíně a Třinci, po 2 v Jablunkově, Karviné, Orlové a Rychvaldě, po 1 v Darkově, Doubravě, Dolním Žukově, Fryštátě, Horní Lutyni, Mostech u Českého Těšína a Petřvaldu. V Polsku tedy žili nejen důstojníci v záloze, kteří patřili ke 4. pluku podhalanských střelců, ale i naprostá většina rodáků ze Záolzí a všichni Poláci z vnitrozemí českých zemí. Bydleli či pracovali po celém Polsku, 5 z nich například působil v Katovicích, 3 v Chorzowě a ve Varšavě, po 2 v Gdyni, Krakově a Pszczyně atd. Někteří odešli do Polska už během první světové války, většinou však až krátce po ní a po rozdělení Těšínska v roce 1920, ale jen asi 7 z nich se po roce 1938, kdy bylo Záolzí zabráno Polskem, vrátilo zpátky. Jako představitelé inteligence si už v Polsku vybudovali profesní zázemí a dosáhli určitého společenského postavení, proto zřejmě váhali s návratem do nejistých podmínek mnohem více, než lidé bez kvalifikace nebo osoby, které zde hledaly uplatnění ve státní službě.

Poněkud odlišné výsledky přinesl rozbor verifikovaných 348 obětí z řad policistů. Na rozdíl od předchozího výzkumu se více než zdvojnásobil počet zjištěných obětí a především byly podstatně doplněny a zpřesněny další údaje o nich. Policisté patřili takřka výhradně do formace Policie Slezského vojvodství (PSV), jen čtyři z nich byli příslušníky Státní policie a jeden sloužil u Pohraniční stráže. Podle hodnotí bylo mezi nimi 191 strážníků (posterunkowy), 91 nadstrážníků (starszy posterunkowy), 32 strážmistrů (przodownik), 28 vrchních strážmistrů (starszy przodownik), 4 komisaři (komisarz), a 2 byli zaměstnání jako civilní zřízenci.

Sociální původ obětí před jejich vstupem do řad policie šlo zjistit jen v omezeném počtu případů, především u rodáků ze Záolzí, u nichž to uvedli jejich příbuzní. Starší policisté přešli k policejní službě obvykle z armády nebo četnictva, zatímco naprostá většina mladých se tam dostala až v rámci hromadného náboru v letech 1938-1939, kdy vznikla potřeba vytvořit strukturu PSV na Záolzí ze spolehlivých osob znajících dobře místní poměry. Mnozí z nich tak zároveň vyřešili i svou sociální situaci, neboť nezaměstnanost tehdy hrozila především mladým a méně kvalifikovaným pracovníkům. Na rozdíl od důstojníků, jejichž řady tvořili takřka výhradně příslušníci inteligence, převažovali výrazně mezi nově přijatými policisty dělníci všech profesí, zvl. hutníci z Tříneckých železáren a horníci z dolů v Ostravsko-karvinském revíru, k nimž patřili i četní rolníci a řemeslníci. Tím jasněji vyniká likvidační záměr sovětského režimu. Zatímco prosté vojáky a poddůstojníky hned po zajetí oddělili od důstojníků a obvykle je na důkaz mezinárodní solidarity dělnické třídy propustili, vůči policistům toto třídní hledisko neuplatnili. Považovali je totiž za vykonavatele státní moci buržoazie a ideologické nepřátele režimu o to nebezpečnější, že kdysi k dělnické třídě patřili.

Podle místa narození převažují i ve skupině policistů osoby narozené v Polsku (celkem 157), ze Záolzí pocházelo 132 osob, dalších 5 se narodilo v Těšíně (bez rozlišení jeho částí). Z jiných oblastí českých zemí pocházely 2 osoby (z Prahy a z Velké Kraše u Vidnavy), 5 osob se narodilo v Německu a u 47 osob se místo narození prozatím nepodařilo zjistit. Skoro každá obec na Záolzí má mezi oběťmi ležícími v Medném u Tveru svého rodáka. Oněch 130 obětí ze Záolzí pocházelo z celkem 46 místních obcí (bez Těšína): 11 z Karviné, 9 z Darkova, 8 z Mostů u Jablunkova, po 7 z Dolních Bludovic, Lazů a Stonavy, 6 z Konské, po 5 z Bystřice, Horní Lutyně a Orlové, 4 z Louk nad Olzou, po 3 z Dolních Datyní, Horní Suché, Marklovic, Návsí a Třince, po 2 z Bohumína, Dolní Lutyně, Karpentné, Lyžbic, Oldřichovic, Petrovic, Prostřední Suché, Pudlova, Ráje, Stanislavic, Stříteže, Závady a Životic, po 1 z Dolní Líštné, Dolní Suché, Fryštátu, Horního Těrlicka,

Hradiště, Hrádku, Kojkovic, Košarisk, Neborů, Poruby, Ropice, Skřečoně, Smilovic, Šumbarku, Šunychlu, Vendryně a Věřňovic. Osoby narozené v Polsku pocházely z nejrůznějších míst po celé zemi, nejfrekventovanější byla města Chorzów, Katowice, Varšava, Krakov a Ustroń (po 3 osobách).

Přehled podle místa působení policistů prokazuje jejich vztah k Záolzí ještě výrazněji. Celkem 275 policistů sloužilo na stanicích PSV na Záolzí, dalších 23 policistů na komisařství a okresním velitelství PSV v Těšíně (bez rozlišení jeho částí). Seznam těchto míst dává skoro kompletní přehled o policejní struktuře v regionu a dokazuje mimořádně vysoké oběti z řad policistů: 51 policistů sloužilo ve Fryštátu (23 na komisařství, 17 ve vyšetřovacím oddělení a 11 na okresním velitelství), 36 v Novém Bohumíně (na komisařství a v policejní škole), 25 v Orlové (15 na komisařství a 10 v jízdním oddělu), 20 v Petřvaldě (na komisařství a celním úřadě), 18 na komisařství v Karviné, 10 v Rychvaldě, po 7 v Jablunkově a Lazech, 6 v Mostech u Jablunkova, po 5 v Bohumíně Městě, Skřečoni a Třinci, po 4 v Dolní Lutyni, Hnojníku a Stonavě, po 3 v Bludovicích, Bystřici, Darkově, Dětmarovicích, Dolní Lomné, Dolních Domaslovicích, Doubravě, Loukách nad Olzou, Petrovicích a Šumbarku, po 2 v Dolní a Horní Suché, Horní Lutyni, Horním Těrlicku, Oldřichovicích, Polské Morávce, Pudlově, Ropici, Šenově, Vendryni a Vojkovicích, po 1 v Komorní Lhotce, Mistřovicích, Návsí, Porubě a Stříteži, celkem 11 policistů má jako místo výkonu služby uvedeno jen „Záolzí“, bez bližšího upřesnění. Na stanicích PSV v dnešním Polsku sloužilo celkem 42 policistů, v naprosté většině rodáků ze Záolzí, nejvíce na komisařství v Chorzowě (9) a Katovicích (5). Celkem 4 policisté sloužili na stanicích Čierne, Skalité a Svrčinoviec na dnešním Slovensku. Ve formaci Státní policie ve vnitrozemí Polska sloužili 4 policisté – w Kamionce Strumiłowě, Brzeszczi (okres Osvětim), Mirci (okres Iłża) a ve vojvodství Polesí.

Kromě obětí verifikovaných hřbitovními knihami máme v evidenci dalších 55 osob, u nichž se okolnosti jejich smrti prozatím nepodařilo přesně zjistit. Je mezi nimi 22 důstojníků polského vojska, 20 policistů PSV a Pohraniční stráže a 13 dalších mužů ze Záolzí, kteří byli na podzim roku 1939 či počátkem roku 1940 zatčeni sovětskými orgány ve Lvově a poté zmizeli. Některá jména obětí z této skupiny jsme již našli na listině Poláků povražděných na Ukrajině. Je tam uveden např. poručík v záloze Alfons Hess ze 4. pěšího pluku podhalanských střelců v Těšíně, policista Józef Mazurek z Rychvaldu, nebo Čech původem z Brna podplukovník František Kikal. Většina těchto osob s velmi vysokou pravděpodobností patří ke katyňským obětem, ale bude to zapotřebí ještě podrobněji prokázat.

Není zde místo k připomenutí všech zaolžanských obětí tohoto zločinu, vybereme proto aspoň několik příkladů. K obětem pohřbeným v Katyni patřili např. lesní inženýr Walerian Chromik z Doubravy; bankovní zmocněnec Czesław Czarnecki, rodák z Hranic na Moravě; učitel Adolf Dzwonek z Pińsku, rodák z Moravské Ostravy; kapitán Jan Filipek, rodák ze Svibice u Českého Těšína; učitel dějepisu a zeměpisu mgr. Józef Antoni z Ostravy-Michálkovic; učitel Antoni Józef Janik z Vendryně; bankovní úředník Ferdynand Kabiesz z Kaviné; učitel Henryk Król z Dětmarovic; major Henryk Marian Niemiec z Horní Suché; kapitán Franciszek Pichler, rodák z Břeclavi; vedoucí personálního oddělení generálního ředitelství Hornicko-hutnické a.s. Karviná-Třinec JUDr. Andrzej Rieger z Ostravy-Vítkovic; gymnaziální učitel, absolvent historie krakovské univerzity mgr. Henryk Wilczyński ze Slezské Ostravy; právník mgr. Wilhelm Żyła z Horní Suché, ředitel Zemské rolnické banky ve Varšavě.

Mezi důstojníky pohřbenými v Charkově byli např. vojenský lékař MUDr. Jakub Adler, rodák z Ostravy, absolvent lékařské fakulty Karlovy univerzity v Praze; podplukovník Alfons Beseljak z Vysokého Mýta; podplukovník Adolf Dostal z Prahy;

učitel Leon Feber ze Stonavy; magistr práva Karol Franek z Ropice; inženýr Rudolf Głęb z Hranic na Moravě; pracovník Malopolské rolnické společnosti Władysław Król z Dětmarovic; kapitán Jan Lasota z Třanovic; soudce okresního soudu v Jablunkově JUDr. Józef Markiel z Orlové; rotmistr jezdeckva Witold Rejski z Vilémova; ekonom referátu Námořní průmyslové a obchodní komory v Gdyni Tadeusz Szefer z Doubravy; vojenský lékař podplukovník MUDr. Adolf Wöllersdorfer z Mostů u Českého Těšína.

Nejpočetnější skupinu obětí, pohřbených v Medném u Tveru, tvořili příslušníci Policie slezského vojvodství, kteří těsně před válkou služebně působili v městech a obcích na českém Těšínsku, nebo rodáci z českých zemí, kteří služebně působili v Polsku. Je obtížné vybrat z tak obrovského množství obětí několik příkladů, tak připomeneme aspoň čtyři úředníky s nejvyšší hodností komisaře. Tři sloužili ve formaci Policie slezského vojvodství: Romuald Bargieł z Bytomi řídil komisariát ve Fryštátě a byl zástupcem okresního policejního velitele; Jan Kubaczka, rodák z Tyry, řídil komisariát v Třinci; Jan Wójcik z Chlewczan působil na okresním policejním velitelství ve Fryštátě; čtvrtý úředník Edward Zaprzalski byl komisařem Pohraniční služby a vedl její obvod Těšín.

Podle nedávných zjištění bylo mezi popravenými polskými důstojníky a policisty i několik osob, jež se hlásily k české národnosti. Nepocházely však z českých zemí, ale z Haliče a Volyně, kde před válkou žila početná česká menšina. Naznačují to některé relace a vzpomínky místních Čechů. Mezi zastřelenými policisty měl být např. K. Kosela z Nivy Hubinské, bývalý člen polské policie a obchodník, v Katyni měl být zastřelen manžel sestry J. Perného z Kvasilova. V táborech pro polské zajatce se k Čechům údajně hlásilo asi šest zajatců. Podle hlášení NKVD o národnostním složení a teritoriálním původu zajatců ze 28. 2. 1940, 3. 3. 1940 a 16. 3. 1940 se v táboře Kozelsk hlásil 1 důstojník jako Čech původem z Československa, v táboře Starobělsk byl 1 český důstojník původem z nowogródského vojvodství z Polska, v táboře Ostaškov se mezi polskými policisty hlásili 2 Češi, v Záporožském táboře byl mezi poddůstojníky polské armády další Čech. Zatím byli jako Češi určeni jen dva důstojníci ležící v Katyni. Prvním byl Kamil Rafael Sýkora, nar. 4. 6. 1892 v Pětikostelí v Maďarsku, kapitán pěchoty polské armády, který studoval v Praze, Vídni a v Brně. Byl důstojníkem z povolání už před první světovou válkou v rakouské armádě, v r. 1918 přešel k polským legionům a sloužil až do r. 1939 v Dubně. Druhým Čechem byl podle zjištění České besedy ve Lvově kapitán polské armády Pavel Jiří Mazák, absolvent Chemické fakulty Lvovské Politechniky. Narodil se 10. 1. 1904 v Tarnopolu jako syn rodáka z Hané, vojenského kapelníka a virtuóza na křídlovku Jana Mazáka, který zemřel na následky zranění v bojích s bolševiky v roce 1920. Ostatní Čechy z bývalého Polska se spolehlivě určit dosud nepodařilo.

Pro komunitu Poláků z obcí těšínského Slezska měl katyňský zločin vskutku mimořádně tragický dopad. O rozsahu zločinu svědčí například i fakt, že mezi oběťmi jsou tři osoby zcela totožného jména a příjmení, jež ani nepatřily k příbuzným. První Karol Santarius se narodil 24. srpna 1899 v Lazech, byl poručíkem armády a ředitelem spořitelny ve Skočově, leží v Katyni; druhý byl majorem a vojenským lékařem, narodil se 3. listopadu 1899 v Porubě a leží v Charkově; třetí byl policistou v hodnosti nadstrážníka, narodil se 3. června 1891 v Dolních Datyních a leží v Medném u Tveru. Povraždění důstojníci a policisté byli pochováni na nedávno zbudovaných polských vojenských hřbitovech v Katyni, Charkově a Medném u Tveru, s jedinou výjimkou: podporučík Sylwester Burzyk, rodák z Karviné, absolvent gymnázia v Orlové a báňský úředník, zemřel už v lednu 1940 během pobytu v zajateckém táboře v Kozelsku a byl pochován na městském hřbitově.

O tom, jak úzce byly propojeny osudy katyňských obětí z obou stran Slezska, máme dostatek dokladů. Pro ilustraci uveďme alespoň to, že mezi důstojníky ležícími v Katyni bylo sedm osob spojených s okresem Rybnik. Podporučík ze 4. pluku podhalanských střelců v Těšíně Paweł Achtelik byl učitelem v Ruptawě, podporučík Józef Guzdek byl učitelem v Rybniku, podporučík Franciszek Rduch byl učitelem v Popiełowě, podporučík Antoni Janik z Vendryně byl ředitelem základní školy č. 1 v Rybniku, podporučík Józef Wawrzyczny pocházel z Gołkowic, podporučík Henryk Żgoll pracoval na poště v Rybniku. A báňský úředník Sylwester Burzyk z Karviné, který jako jediný z našich obětí zemřel už v zajateckém táboře v Kozelsku, rovněž bydlel v Rybniku.

Také mnozí policisté původem ze Zaolzí sloužili na stanicích v okolí Rybniku, např. Alojzy Sikora z Mostů u Jablunkova sloužil v Rybniku a v Niedobczycích, naopak Józef Zimończyk, rodák z Niedobczyc, sloužil na Zaolzí, Jan Tytko ze Pszowa sloužil v Petřvaldu, Józef Rosa z Popielowa, uvedený na ukrajinské listině obětí, sloužil v Hnojníku aj. A protože se naše konference konaná právě v městě Rudułowoy, nesmíme opomenout ani dva zdejší rodáky. Paweł Fuhrman, nar. 27. března 1912, syn Józefa a Marty roz. Frejové, byl přijat do Policie Slezského vojvodství 25. ledna 1938 a k 1. listopadu 1938 byl přidělen na stanici do Stonavy. Paweł Stryczek, nar. 25. února 1912, syn Franciszka a Jadwigy roz. Podezswowé, původním povoláním krejčí, se přihlásil k policii téhož dne a byl přidělen na Komisařství ve Fryštátě. Znalec historie Zaolzí pan Józef Kazik z Českého Těšína vzpomínal, že Stryczek měl ve Fryštátě vážnou známost, Annu Polakowou, jíž posílal dopisy i ze zajetí. Oba rydułowští rodáci leží v lese u osady Miednoje poblíž Tveru. Jejich jména určitě nebudou chybět na deskách pomníku, který se zaolžanská Katyňská rodina chystá v nejbližší době zbudovat v Českém Těšíně.

Výzkum obětí katyňských zločinů původem z území dnešní České republiky (a zvláště ze Zaolzí) je v podstatě již uzavřen. Zpřístupňování dalších archivních materiálů by však ještě mohlo způsobit drobné přesuny v kategoriích obětí, či verifikovat osoby, u nichž dosud není známo místo narození. Ve hřbitovních knihách je sice několik set takových jmen, ale v rámci našeho výzkumu se může jednat snad už jen o osoby, které se narodily v českém vnitrozemí, a těch už asi nebude mnoho. Služební zařazení policistů i důstojníků už bylo publikováno, takže tady k žádnému překvapení už nedojde. Jedině snad verifikace ukrajinské listiny obětí, nalezení běloruské listiny či dokonce osobních spisů ze zajateckých táborů by mohlo přinést výraznější doplňky. Zbývá tedy publikovat soupis zjištěných obětí, nejlépe v podobě životopisných medailónků doplněných fotografiemi obětí a dochovanými dokumenty (dopisy z táborů, zápisníky, předměty z exhumací, osobní doklady apod.). Počítáme s tím, že ještě před knižní publikací budou údaje o obětech předloženy ke kontrole veřejnosti v regionálním tisku, aby se zmenšilo riziko omylů.

Neúprosný běh času způsobil, že z někdejších asi sto padesáti členů Katyňské rodiny v České republice (založené v roce 1991 roku pod názvem Sdružení Katyň v Československu) jich dnes zůstalo už jen sotva padesát. Před nedávnem zemřela i paní Olga Markiel-Kiszkowa, poslední z osmi bývalých manželek katyňských obětí, které stály při zrodu Katyňské rodiny. Památku obětí tak dnes uchovávají už většinou jejich děti a vnuci. V letošním roce ji výrazně oživil hodinový dokumentární film České televize *Zločin jménem Katyň*, který katyňské oběti ze Zaolzí a jejich příbuzné představil české veřejnosti a připomenul aktuální souvislosti společenské reflexe tohoto zločinu, především v Polsku a dnešním Rusku. Právě tam se stále výrazněji ozývají ruští nacionalisté, kteří odmítají odpovědnost sovětského režimu za zločin i důkazy o jeho

pachatelích. Film popularizoval výsledky dlouhodobého výzkumu, především však přispěl k lepší informovanosti české společnosti o podstatě a významu katyňského zločinu. Byl přijat natolik příznivě, že se brzy dočká pokračování. Nový film připomene pohnutou historii lebkyně jedné z obětí, kterou si z Katyně přivezl dánský lékař Helge Tramsen. Nedávné lékařské výzkumy totiž jednoznačně prokázaly, že se jedná o pozůstatky kapitána dr. Ludwika Szymańskiego z Rajcze, jehož dcera Maria až donedávna žila v Třinci a pomáhala zakládat první Katyňskou rodinu.

Tým pracovníků Slezského zemského muzea v Opavě se i nadále bude snažit o to, aby výzkum katyňských obětí a popularizace jeho výsledků přispívaly k upevnění historické paměti o těchto událostech v české i polské veřejnosti po obou stranách Slezska.

Poznámka:

Tento článek vznikl v rámci výzkumného záměru Slezské univerzity v Opavě, kód MSM4781305905 „Slezsko v dějinách českého státu a střední Evropy“. Bližší informace k tématu lze najít např. v těchto v dalších pracích autora:

- Vraždy v Katyňském lese. Ostrava, Petit 1991.
- Symbol Katynia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR. Czeski Cieszyn, ZG PZKO Czeski Cieszyn 1991.
- Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Eds. M. Šesták a E. Voráček. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky 2000, s. 505-522.
- Katyň - neznámé souvislosti. Občané z Těšínska obětmi zločinu NKVD. Těšínsko, 34/1991, č. 3, s. 10-15.
- Mrtví od Charkova. Občané z Těšínska v Katyni číslo 2. Těšínsko, 35/1992, č. 1, s. 16-22.
- Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu). Slezský sborník, 90/1992, č. 2, s. 108-120.
- Zaolziańskie ofiary Katynia. Łambinowicki Rocznik Muzealny. Opole, 15/1992, s. 20-27.
- Echa katyńskie. Kalendarz Śląski, 29/1993, s. 49-52.
- Tragédie slezských policistů. Těšínsko, 36/1993, č. 4, s. 11-19.
- Pamięć nie opuszcza żywych. Zwrot, 45/1993, nr 4, s. 8-15.
- Trzy spowiedzi Franciszka Kozika. Suplement. Pismo Stowarzyszenia Autorów Polskich w Krakowie. Kraków, kwiecień 1993, nr 22, s. 3-7.
- Katyn dans la mémoire des Tchèques et des Polonais de Silésie. La Nouvelle Alternative. Revue pour les droits et les libertés démocratiques en Europe de l'Est. Paris, Décembre 1993, No 32, p. 28-31.
- Svědectví ze Slovenska. Těšínsko, 37/1994, č. 3, s. 18-20.
- Ostravští rodáci obětmi zločinu NKVD v Katyni. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. 17/1995, s. 152-163.
- Dłaczego kłamał Franciszek Hajek? Biuletyn Katyński, 1997, nr. 42, s. 55-69.
- Największa zbrodnia w historii Zaolzia. Podróż do Miednoje. Kalendarz Śląski, 37/2001, s. 106-111.

- České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu. Opava, Slezské zemské muzeum 2003, s. 95-101.
- Katyňský zločin a jeho oběti z Těšínského Slezska. Časopis Slezského zemského muzea, série B, r. 55, 2006, č. 3, s. 218-250.

Mečislav Borák, historik Slezského zemského muzea v Opavě a docent Slezské univerzity v Opavě, se zabývá novodobými dějinami Slezska v kontextu dějin střední Evropy, zvláště problematikou česko-polských a česko-ruských vztahů. Je autorem 14 monografií a 150 studií ve sbornících a vědeckých časopisech, věnovaných převážně druhé světové válce a poválečným perzekucím.